

АЛКОГОЛЬ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ДЕРЖАВИ, АРМІЇ, СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано державну політику урядів країн антигітлерівської коаліції та держав нацистського блоку (Осі) щодо використання алкогольної продукції в період Другої світової війни. Висвітлено домінування окремих видів спиртних напоїв у раціоні військовослужбовців та розглянуто їхній вплив на повсякденне життя армій і поведінку в бойових умовах. З'ясовано особливості командно-адміністративних практик військово-політичного керівництва, спрямованих на штучне підвищення фізичної витривалості, бойової ефективності, морально-психологічного стану та здатності долати стрес за допомогою алкоголю. Простежено вплив воєнних практик масового вживання алкоголю на суспільство, зокрема на формування стереотипів, соціальних моделей поведінки та післявоєнні проблеми культури споживання спиртного. Окреслено попередні результати, проблемні аспекти та суперечливий характер практик вживання алкоголю у воєнний час.

Ключові слова: алкоголь, армія, суспільство, Друга світова війна, психологічна підтримка особового складу, історія та культура повсякдення.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Слід визнати, що традиційно алкоголь широко застосовувався військовими під час воєн як засіб нейтралізації стресових факторів бою, однак його вживання мало суперечливі наслідки. З одного боку, це негативно позначалося на соціальній та професійній діяльності, завдавало шкоди здоров'ю військовослужбовців. Алкоголь, будучи психо-активною речовиною та інтоксикантом, класифікується як депресант, що погіршує когнітивні навички, моторику і швидкість реакцій. З іншого боку, він об'єктивно виконував роль короткострокового стимулятора морального духу, сприяв згуртованості підрозділів та частково захищав солдатів від розладів адаптації. Це створювало тимчасове відчуття ейфорії, дозволяючи військовим на

Гула Руслан Володимирович, доктор історичних наук, професор; професор кафедри філософії Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків.

Передерій Ірина Григоріївна, доктор історичних наук, професор; завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава.

© Гула Р. В., Передерій І. Г., 2025.

деякий час забути жахи війни та пов'язані з ними стреси. При цьому історичний досвід доводить, що вплив поширеного в армії вживання алкоголю послідовно відчувався й у ширшому суспільстві – формував толерантність до пияцтва, віддзеркалювався в повоєнному побуті та культурі, а подекуди і закріплював соціальні звички, що ускладнювали адаптацію суспільства до повоєнних викликів.

Попри те, що алкоголізм традиційно вважався несумісним із військовою службою, його поширеність у військовому середовищі потребує ґрунтовного дослідження. Досвід АТО/ООС та сучасної російсько-Української війни свідчить, що проблема алкоголізації особового складу залишається надзвичайно актуальною, оскільки охоплює широкий соціальний та віковий спектр військових. Саме тому вивчення ролі алкоголю у військовій культурі має важливе значення для розуміння як історичних, так і сучасних викликів.

Історія Другої світової війни тісно пов'язана з проблемою використання алкоголю як у збройних силах, так і в повсякденному житті суспільства. Досвід наслідків уживання спиртних напоїв у військовому середовищі може бути корисним для органів державного та військового управління України з метою мінімізації їх негативного впливу на функціонування воєнної організації держави та на соціальне життя суспільства. Водночас він є важливим для формування системи психологічної реабілітації ветеранів, спрямованої на подолання ризиків можливої «алкогольної пандемії».

Мета статті полягає у здійсненні порівняльного аналізу державної політики країн-противників у сфері регулювання та контролю за обігом спиртних напоїв на фронті й у тилу в роки Другої світової війни. Особливу увагу приділено соціально-культурним відмінностям у ставленні до алкоголю в арміях антигітлерівської коаліції та альянсу країн Осі, а також оцінці їхнього впливу на військову ефективність і повоєнне суспільства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що вивчення проблеми алкоголізації армії та суспільства під час Другої світової війни характеризується значним обсягом історіографічної бази. Але на відміну від Першої світової війни дослідження ролі алкоголю в цей період має низку історіографічних лакун, зокрема майже відсутні праці, присвячені обігу спиртного в армії фашистської Італії. Винятком є лише ґрунтовні студії, що висвітлюють практику застосування алкоголю в Робітничо-Селянській

Червоній армії, його вплив на характер ведення бойових дій на радянсько-німецькому фронті.

Закордонні дослідники Г. Арнольд, К. Д. Бартон, Е. Вестерманн, В. Гударов, Б. Гріффі, Е. Джонс, М. Жартовська, Г. М. Кольга, Т. М. Кізер, С. Пивоваров, Дж. Холл, А. Хашимото, С. Фріц, Д. В. Шуняков та інші порушують питання державної регулятивної політики країн щодо обігу алкоголю, функціонування торговельних мереж із продажу спиртних напоїв, особливостей солдатських раціонів армій держав – учасників Другої світової війни. Російські дослідники у своїх наукових розвідках основний акцент роблять на аналізі наслідків запровадження до складу продовольчого пайка бойових частин сумнозвісних «наркомівських 100 грамів».

У вітчизняній історіографії слід відзначити наукові праці В. Макарчука. Науковець зосередив увагу на вивченні питань нормативно-правової бази видачі військовим РСЧА на передовій спиртних напоїв як форми матеріальної стимуляції особового складу діючої армії.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна за своїми наслідками вважається найбільш смертоносним конфліктом в історії людства. Надзвичайні екстремальні умови інтенсифікації бойових дій та підвищене стресове напруження суспільства в тилу зумовили для частини особового складу воюючих армій і цивільного населення потребу в застосуванні алкогольних напоїв як своєрідного штучного антидепресанту. Поряд із величезними людськими жертвами (які, сподіваємося, й надалі збережуть цю сумнівну «пальму першості» у світовій історії) глобальний воєнний конфлікт спричинив і катастрофічні для окремих держав наслідки алкоголізації суспільства у післявоєнний період.

Особливість феномену вживання алкоголю полягає в його національному та регіональному вимірі, сформованому багатовіковими культурними традиціями конкретних спільнот. Водночас Друга світова війна стала періодом корекції та трансформації цих традицій: змінювалися алкогольні вподобання армій і суспільств залежно від умов логістики, системи нормування та переорієнтації промисловості на воєнні потреби.

Так у Великій Британії та США спостерігалось домінування пива, яке поступово витісняло традиційні для цих країн ром і віскі, оскільки його виробництво та транспортування виявилися більш зручними в умовах війни. У Франції та Італії зберігалася провідна роль

вина, що було тісно пов'язане з культурними традиціями та доступністю цього напою навіть у воєнних умовах. У СРСР натомість характерним явищем стали «наркомівські 100 грамів» горілки, які перетворилися на символ фронтової культури та засіб короткочасного підняття бойового духу. Таким чином, різні алкогольні культури не лише зберігалися, а й зазнавали адаптації, віддзеркалюючи ширший контраст між англосаксонським світом, континентальною Європою та радянською воєнною практикою.

Під час Першої світової війни уряд Великої Британії намагався запровадити «сухий закон» як на фронті, так і в тилу. У суспільстві домінувала думка про загрозу масової алкоголізації населення, проте ці побоювання виявилися значною мірою перебільшеними (Гула, *Передерій*, 2025: 237). Тому у Другій світовій війні ставлення як держави, так і громадськості Великої Британії до алкоголю стало значно ліберальнішим. Зокрема, на відміну від попередньої війни, паби не зачинялися.

Зниження рівня державного втручання в регулювання обігу спиртного пояснювалося різким скороченням частки міцних напоїв у торговельних мережах країни. На початку 1940-х років німецькі підводні човни фактично перерізали морські комунікації, що призвело до дефіциту віскі та рому. Оскільки постачання рому здійснювалося переважно з колоній, уже 1943 р. цей напій став у Британії дефіцитним товаром. Ситуація була настільки критичною, що Адміралтейство навіть розглядало можливість повного скасування «ромової норми» у військових пайках, але так і не наважилося порушити цю вікову традицію.

Крім того, перебої з регулярними поставками зерна з колоній змусили власників шотландських винокурень запровадити жорстке нормування ячменю для виробництва односолодового віскі, що суттєво скоротило його обсяги (Pyvovarov, Zhartovska, 2022). Уперше в історії британської алкогольної культури провідне місце посіло пиво, передусім ель – напій, зварений на основі ячмінного солоду та дріжджів верхового бродіння (Bussières, 2025). Цей «пивний зсув» мав і соціокультурні наслідки: він поступово трансформував побутові звички населення, змінив атмосферу пабів та зробив пиво символом колективної стійкості та єдності британського суспільства у воєнні роки.

У 1940 р. британський міністр продовольства лорд Ф.Д.М. Вултон особливо підкреслив значення пива для підтримання морального

стану суспільства: «Якщо ми хочемо зберегти хоч якусь подобу нормального життя, пиво потрібно виробляти, нехай і не таке міцне, як хотілося б поціновувачам. Завдання влади – підтримувати не лише життя, а й моральний дух країни». Він також зауважив, що склянка пива не може завдати істотної шкоди людині (Glover, 1995: 15).

Поряд із підтримкою морального духу важливим був і суто прагматичний підхід. Лише за період з вересня 1939 р. по липень 1940 р. податок на пиво зріс утричі, що дозволило суттєво поповнити бюджет воюючої країни. Водночас морська блокада Німеччини вплинула на обсяги його виробництва: відповідно до законів воєнного часу з 1939 р. британські пивовари були змушені скоротити випуск продукції на 20% у порівнянні з довоєнними показниками для економії стратегічної сировини, передусім солоду. Ситуацію ускладнювали й авіаційні та ракетні удари Люфтваффе: до 1943 р. значна кількість лондонських пивоварень була пошкоджена, а понад тисячу пабів знищено під час бомбардувань (*Пиво під час війни*, 2022).

Пиво поступово набувало популярності й у військовому середовищі. 1942 р. британські пивовари створили комітет «Пиво для військ», який організував постачання напою підрозділам навіть у найвіддаленіші райони Близького Сходу та Північної Африки. Так у Західній пустелі з липня 1942 р. солдати, знесилені боями, проходили відновлення в «Армійському центрі виснаження», де на додачу до відпочинку та повноцінного харчування їм пропонували сигарети, безалкогольні напої, шоколад і пиво (Jones, 2011: 170). Після успішної операції «Оверлорд» у Нормандії 1944 р. пиво доставляли у підрозділи навіть повітряним шляхом – у бочках, закріплених під крилами літаків (*Пиво під час війни*, 2022).

Цікаві новачки впроваджувалися і на королівському флоті. Так вантажний лайнер HMS Menestheus компанії *Blue Funnel Line*, який у 1940 р. був мобілізований та використовувався як мінний загороджувач, 1943 р. переобладнали на «корабель відпочинку» для моряків. На ньому облаштували кінотеатр, кафе та навіть пивоварню. У 1944 р. за участю інженерів брістольських пивоварень Адміралтейство розробило проєкт «плавучих броварень», здатних виробляти до 40 000 л пива на тиждень для потреб моряків у Тихоокеанському регіоні. Улітку 1945 р. розпочалося будівництво двох таких платформ. Перше пробне варіння відбулося вже після

завершення війни – 31 грудня 1945 р., коли морякам і гостям роздавали англійський м'який ель. Невдовзі після цього «плавучі броварні» були демонтовані (Pyvovarov, Zhartovska, 2022).

Загальні тенденції воєнного нормування продуктів торкнулися і виробництва алкоголю у США. Режим обмежень запровадили майже відразу після вступу країни у війну та поступово поширили на більшість споживчих товарів, за винятком яєць і молочних продуктів. Уже 2 січня 1942 р., менш ніж за місяць після Перл-Гарбора, потужності лікєро-горілчаних заводів були перепрофільовані на виробництво промислового спирту для палива торпед (Hall, 2015).

Водночас саме Друга світова війна, без перебільшення, врятувала американське пивоваріння. Більшість марок пива, заснованих у XIX ст. німецькими емігрантами, зазнали серйозних репутаційних втрат під час Першої світової війни через антинімецькі настрої в суспільстві. Їх таврували як «ворогів народу», що призвело до падіння попиту та скорочення виробництва. Додатковим ударом став «сухий закон» 1920 – 1933 рр. Президент Ф. Д. Рузвельт, однак, вирішив використати пиво як інструмент підтримання морального духу не лише в тилу, а й на фронті. За домовленістю з урядом американські пивоварні повинні були віддавати 15% своєї продукції армії. Єдиним «сухим» компромісом стало обмеження вмісту алкоголю у військовому пиві – не вище 3,2%. Саме таке «3,2% пиво» стало головним алкогольним напоєм армії США. Уряд визнав пивоваріння стратегічною воєнною галуззю, надав податкові пільги, а продукція для фронту звільнялася від внутрішнього прибуткового податку.

Цей «напій для перемоги» швидко набув символічного значення: виробників почали сприймати як зразок патріотизму. Компанії активно рекламували свій внесок у перемогу, підкреслюючи не лише забезпечення армії пивом, а й податкові надтодження на підтримку військової економіки (*Пиво під час війни*, 2022).

Для американських броварів війна стала не лише шансом відновити галузь після занепаду, а й нагодою сформувати нову аудиторію споживачів – мільйони мобілізованих солдатів. Як зазначалося у випуску *Brewers Digest* за 1941 р., війна відкривала можливість «виховати смак до пива у мільйонів молодих чоловіків, які згодом становитимуть основну частину населення, що споживає пиво». Цей прогноз справдився: після демобілізації саме молоді ветерани стали головною армією шанувальників

американського пива, що забезпечило його післявоєнне домінування на внутрішньому ринку (Kiser, Burton, 2021).

У ширшій перспективі це сприяло закріпленню пива як ключового елемента американської масової культури середини ХХ ст. – від повсякденного побуту до рекламних практик, спорту та популярної музики.

Наступний учасник антигітлерівської коаліції – СРСР – вибудовував свою політику щодо проблеми алкоголю в суспільстві та збройних силах з урахуванням історичного досвіду і соціальних традицій, віддаючи особливу перевагу горілці. При цьому варто зазначити, що у багатонаціональній державі цей напій не міг вважатися «національним» для всіх народів СРСР. Його статус «загальнонародного» штучно конструювався радянською владою на основі російської культурної домінанти та нав'язувався іншим республікам як універсальна норма споживання.

На відміну від царської росії, з початком бойових дій 22 червня 1941 р. радянська влада відмовилася від обмеження обігу алкоголю, урахувавши переважно негативні наслідки «сухого закону» часів Першої світової війни. В Указі Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан» (*Сборник законов СССР, 1959: 213–215*) немає жодної згадки про заборону чи регулювання спиртних напоїв. Водночас у роки війни відбулося різке скорочення виробництва алкогольної продукції: спирт став стратегічною сировиною, а більшість лікєро-горілчаних заводів перепрофілювали на випуск «коктейлів Молотова». У багатьох регіонах горілка зникла з відкритого продажу, що спричинило масове виготовлення самогону. У перші два роки війни її видача була обмеженою та здійснювалася у вигляді так званих «стахановських наборів» передовикам виробництва (Гончарова, 2015: 225–226).

Робітничо-Селянська Червона армія вступила у Другу світову війну зі стійким «алкогольним бекграундом». Надмірне вживання спиртного зумовлювалося насамперед катастрофічним падінням військової дисципліни, викликаним сталінськими репресіями. Як наслідок – кадровий хаос у призначенні командирів, які не були готові до виконання своїх обов'язків і не контролювали підлеглих. Це породжувало масове пияцтво серед усіх категорій військово-службовців. Додатково впливала й державна політика лояльного ставлення до алкоголю в радянському побуті наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, спрямована на поповнення бюджету за

рахунок «п'яних» податків. Нарком харчової промисловості А. І. Мікоян пояснював відмову від політики тверезості відомою сталінською тезою: «жити стало краще, жити стало веселіше». За його логікою, «за царя народ пив від горя, а за соціалізму – від радості» (Спирин, 2021).

Негативну роль відігравала і багатовікова російська традиція неконтрольованого вживання алкоголю. Показовим є свідчення радянського військового комісара з досвіду Іспанської громадянської війни (1936 – 1939), який називав алкоголь «великою загрозою» для радянських льотчиків: «У наших їдальнях завжди багато вина. Спочатку наші люди дозволяли собі зайве» (Rex, 2019).

До кінця 1930-х років проблема алкоголізації армії досягла таких масштабів, що 28 грудня 1938 р. було видано наказ Народного комісара оборони СРСР № 0219 «Про боротьбу з пияцтвом у РСЧА». У документі прямо зазначалося, що «за останній час пияцтво в армії набуло воістину загрозливих розмірів. Особливо це зло вкоренилося в середовищі начальницького складу». У наказі наводилися факти протиправних дій командирів і солдатів у стані сп'яніння, включно із вбивствами та зґвалтуваннями, і проголошувалося: «У Червоній Армії немає місця п'яницям» (Приказы, 1994: 84–85).

Попри це всі заходи виявилися малоефективними. Так у 1939 р. під час інспектування 3-го корпусу ППО було виявлено: у 339-му полку за чотири місяці – 8 випадків пияцтва з дебошами; у прожекторному полку за 10 місяців – 45 випадків, з них 8 із дебошами; у полку ВНОС за 9 місяців – 12 випадків; у 252-му артилерійському полку за 8 місяців – 32 випадки (Жарков, 2010: 242). Ця статистика красномовно засвідчує: боротьба з пияцтвом результатів не дала.

На цьому тлі вже у січні 1940 р., під час радянсько-фінської війни, народний комісар оборони К. Ворошилов звернувся до Й. Сталіна з проханням дозволити щоденну видачу військовослужбовцям РСЧА по 100 г горілки та 50 г сала з огляду на вкрай складні погодні умови (морози на Карельському перешийку тієї зими сягали 40 °С). Відповідне розпорядження негайно було доведено до військ: для танкістів норма спиртного подвоювалася, а льотчикам вирішили видавати по 100 г коньяку («Зимняя война», 2004: 257–258). Загалом за час фінської кампанії – з 10 січня до початку березня 1940 р. – військовослужбовці РСЧА спожили понад 10 т горілки та майже 9 т коньяку (Панфилов, 2016).

Таким чином, ще до початку німецько-радянської війни проблема алкоголізації Червоної армії та радянського суспільства мала

системний характер, поєднуючи культурні традиції з хибною державною політикою. Накази а адміністративні заходи залишалися декларативними, тоді як реальна практика свідчила про глибоке вкорінення пияцтва у військовому середовищі. Саме цей суперечливий «алкогольний фон» став важливою передумовою подальшого впровадження сумнозвісної політики «наркомівських ста грамів» у роки Другої світової війни.

З початком німецького вторгнення на територію СРСР практика неофіційного пияцтва в армії була інституціоналізована і перетворилася на офіційну форму заохочення учасників бойових дій (Макарчук, 2020: 11-12). 22 серпня 1941 р. Й. Сталін підписав секретну постанову Державного комітету оборони СРСР (ДКО) № ГКО-562с «Про введення горілки на постачання в діючій Червоній Армії», де зазначалося: «Встановити, починаючи з 1 вересня 1941 року, видачу 40-градусної горілки в кількості 100 грамів на день на людину червоноармійцям і керівному складу військ першої лінії діючої армії» (Горьков, 2002: 505-506).

25 серпня 1941 р. заступник наркома оборони СРСР – начальник Головного управління тилу РСЧА генерал-лейтенант А. В. Хрульов підписав наказ № 0320 «Про видачу військовослужбовцям передової лінії діючої армії горілки по 100 грамів на день» (Приказы, 1997: 73). Крім того, горілку отримували льотчики, які виконували бойові завдання, та інженерно-технічний склад військових аеродромів.

Подальше регулювання відбулося постановою ДКО № 1889 від 6 червня 1942 р., яка запровадила зворотну дію з 15 травня 1942 р. Згідно з новим порядком «наркомівські 100 грамів» видавали лише тим військовослужбовцям, які брали безпосередню участь у наступальних операціях, тоді як для решти особового складу армії видача алкоголю обмежувалася визначеними державними святами. До них належали: річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції (7 – 8 листопада), день Конституції (5 грудня), Новий рік (1 січня), день Червоної армії (23 лютого), Міжнародне свято трудящих (1 – 2 травня), Всесоюзний день фізкультурника (19 липня), Всесоюзний день авіації (16 серпня) та день військової частини («Наркомовские 100 грамм», 2010). Затримка з оприлюдненням документа пояснювалася особистими правками Й. Сталіна щодо норм для передової: запропоновані А. І. Мікояном 200 г «вождь і вчитель», а ще – «кращий друг льотчиків і фізкультурників» – власноруч скоротив до 100 г.

12 листопада 1942 р. постановою ДКО № 2507 було здійснено своєрідну «лібералізацію» порядку видачі спиртного. Порція 100 г на людину на добу зберігалася для військовослужбовців передових окопів, розвідувальних підрозділів, артилеристів і мінометників, які підтримували піхоту, а також екіпажів бойових літаків після виконання завдань. Особовому складу резервів, частинам бойового забезпечення та підрозділам, що виконували особливо небезпечні завдання (наприклад, відновлення мостів під вогнем противника), а також пораненим (за дозволом лікарів) видавали 50 г на день. На Закавказькому фронті дозволялася заміна 200 г горілки на 200 г портвейну або 300 г сухого вина (*Постановление ГКО, 2009*). У підсумку річна норма для солдата становила близько 36,5 л горілки (73 пляшки), а при скороченій порції – 18 л на рік (*Шуняков, 2016: 53*).

30 квітня 1943 р. була ухвалена постанова ДКО № 3272 «Про порядок видачі горілки військам діючої армії» (*Постановление Государственного Комитета обороны, 2009*). Документ передбачав, що з 3 травня 1943 р. масова щоденна видача спиртного припиняється. Відтепер 100 г горілки на добу могли отримувати лише військовослужбовці передової лінії, які безпосередньо брали участь у наступальних операціях, і то – за рішенням військових рад фронтів чи окремих армій. Разом із тим зберігалася практика масової видачі «наркомівських ста грамів» у дні революційних та державних свят. Ця норма діяла до 1945 р., а після перемоги над Німеччиною та Японією роздача алкоголю в Червоній армії була повністю припинена (виняток становили лише екіпажі атомних підводних човнів).

Аналіз постанов ДКО і наказів наркома оборони свідчить: упродовж війни відбувалося поступове скорочення офіційних норм видачі спиртного. Водночас у тилу та серед фронтовиків процвітало самогоніваріння й уживання різних сурогатних напоїв. Офіційно санкціонована традиція «фронтових ста грамів» часто виходила далеко за межі встановленої норми й у 1944 – 1945 рр. призвела до катастрофічних наслідків, особливо після виходу РСЧА на території Східної та Центральної Європи, де на промислових підприємствах зберігалися значні запаси алкоголю та спиртовмісних рідин. Саме цей період став піком фронтового алкоголізму.

Яскравим свідченням є наказ командувача 46-ї армії 2-го Українського фронту генерал-лейтенанта О. В. Петрушевського. У ньому

зазначалося, що 17 квітня 1945 р. червоноармієць Константинов за вказівкою старшини батареї Шопорова привіз на позиції 60 л невідомого спирту, знайденого на станції Шлейнбах. Упродовж двох днів цей спирт розпивався особовим складом з відома командира дивізіону майора Саліванова та його заступника майора Треліс, які самі брали участь у застіллі і пригощали ним офіцерів 297-ї стрілецької дивізії. Унаслідок цього отруїлися 67 військовослужбовців, 12 з них померли, багато інших, у тому числі й самі Саліванов і Треліс, потрапили в тяжкому стані до шпиталів (*Панфилов, 2016*).

Це не був поодинокий випадок. У наказі командувача 1-го Білоруського фронту маршала Г. К. Жукова «Про випадки отруєння військовослужбовців трофейними спиртними рідинами» від 12 травня 1945 р. констатувалося: лише з 23 квітня по 5 травня 1945 р. (у розпал Берлінської операції) було зафіксовано 405 випадків отруєнь, з них 85 завершилися смертю, а 24 військовослужбовці втратили зір (*Богомолів, 2012*).

Загалом алкоголь у Червоній армії під час війни відіграв відверто деструктивну роль: він підривав дисципліну, знижував боєздатність військ і водночас закріплював у масовій свідомості уявлення про горілку як «невід’ємний атрибут фронтового побуту». Війна тим самим не лише посилила фронтове пияцтво, а й трансформувала його у своєрідну «норму», що була перенесена у післявоєнне життя. Саме ця офіційно легітимована практика стала одним із витоків повоєнної масової алкоголізації радянського суспільства, наслідки якої відчувалися ще десятиліттями. Недаремно ветеран війни генерал армії М. Лященко підсумував: «Захоплені поети назвали ці зрадницькі сто грамів “бойовими”». Більшого блюзнірства важко вигадати. Адже горілка об’єктивно знижувала боєздатність Червоної армії» (*Бердников, 1989: 33*).

У нацистській Німеччині ставлення до алкоголю було складним і суперечливим. Чиновники системи охорони здоров’я та нацистська пропаганда закликали німців утримуватися від уживання спиртного та тютюну, наголошуючи на тому, що А. Гітлер сам не пив і не палив. Кампанії пропагували ідею «здорового життя як національного обов’язку», заохочували виробництво безалкогольних напоїв, підкреслювали необхідність фізичних вправ і вимагали від молоді повної відмови від алкоголю та тютюнопаління (*Fritz, 2021*).

Попри це у перші роки існування режиму споживання спиртного лише зростало. У 1933 – 1939 рр. споживання пива зросло на 25%,

вина – майже удвічі, а шампанського – на 500%. Як наслідок, кількість алкоголіків у 1938 р. сягнула приблизно 300 тис. осіб (*The Twelve-Year Reich*, 1971: 30, 228). До запровадження масштабних заборон нацисти не вдавалися, остерігаючись повторення соціальних потрясінь, подібних до американського «сухого закону». Водночас податки з алкоголю забезпечували державі значні надходження (Götz, 2006: 108, 111).

Разом із тим у рамках політики «расової гігієни» люди з важкою формою алкоголізму переслідувалися як «асоціальні елементи». Вони підлягали примусовій стерилізації після ухвалення 14 липня 1933 р. «Закону про запобігання появі нащадків з хворою спадковістю» (*Gesetz*, 1933). Так у заявках тюремних чиновників Баварії 53 з 301 ув'язненого (18%) були відібрані для стерилізації виключно через діагноз «алкоголізм» (Wachsmann, 2004: 155). Частина алкоголіків стала і жертвами так званої програми евтаназії («Операції Т-4»), розпочатої 1939 р., метою якої було «очищення арійської раси» (Петрюк, 2011: 53–63).

У роки війни легальне виробництво спиртного в Німеччині скорочувалося, що спричинило бурхливий розвиток «чорного ринку», особливо торгівлі коньяком, шнапсом і вином (Götz, 2006: 114 – 115). Водночас обмеження майже не стосувалися армії. Вермахт мав привілейований доступ до алкоголю як на території самого Рейху, так і в окупованій Європі. Солдати могли купувати його за зниженими цінами або просто конфісковувати у місцевого населення. Зокрема, у Франції у щоденному обігу купівлі та конфіскації знаходилося до 900 тис. пляшок вина і шампанського (Mallmann, Riess, Pyt, 2003: 70). Крім того, СС, поліція та армія отримували централізовані поставки: відомий наказ Й. Геббельса передбачав передачу 150 тис. пляшок шнапсу військам на фронті (Proctor, 2000: 153). Алкоголь і цигарки також реалізовувалися через маркітантські крамниці, що супроводжували війська (Кольга, 2011: 88).

Іноді спиртне використовувалося як засіб підтримання морального духу, однак ці акції не завжди мали позитивний ефект. Так генерал від інфантерії Г. Блюментріт, начальник штабу 4-ї армії групи армій «Центр», згадував у книзі «Московська битва» (*Schlacht um Moskau*): «...Щоб підбадьорити солдатів, із Франції та Німеччини доставляли на Східний фронт цілі поїзди з червоним вином. Ви, звісно, уявляєте собі, яке огидне почуття виникало у солдатів і

офіцерів, коли замість снарядів, без яких війська буквально задихалися, їм привозили вино. Утім, і вино нерідко прибувало у непридатному вигляді: під час перевезення воно замерзло, пляшки лопалися, і залишалися лише шматки червоного льоду» (Freidin, Richardson, 1958).

Таким чином, офіційна політика «здорового способу життя», яку пропагував нацистський режим, різке контрастувала з реальністю: споживання алкоголю не зменшувалося, а навпаки зростало. Для держави спиртне залишалося вагомим джерелом податкових надходжень і водночас інструментом військового постачання та контролю. Тож у нацистській Німеччині алкоголь був не лише об'єктом пропагандистської критики, але й важливою частиною економіки та повсякденності армії.

Однак на території СРСР німецьким солдатам нерідко доводилося вживати місцеві спиртні напої – передусім самогон, який вони іронічно називали «російським шнапсом». Проте якість цієї продукції була вкрай сумнівною. Так 8 червня 1944 р. командир батальйону капітан Лемке видав наказ: «Російський шнапс, який виготовляють місцеві жителі, містить багато домішок, що роблять його дуже шкідливим для здоров'я. Тому вживати його військово-службовцям заборонено». Утім, більшість солдатів на це не зважала: вже 9 листопада 1941 р. після споживання спиртного із захопленої радянської цистерни 95 військовослужбовців захворіли, з них 10 – померли (Соколов, 2003).

Фашистська Італія, подібно до нацистської Німеччини, демонструвала суперечливу політику щодо алкоголю. З одного боку, офіційна пропаганда створювала образ Б. Муссоліні як зразка здоров'я та мужності, підкреслюючи його стриманість, суворий режим харчування та майже аскетичний спосіб життя. Вживання спиртного трактувалося як перепона на шляху до ідеального образу «нового фашиста». Уже 7 жовтня 1923 р., невдовзі після «Маршу на Рим», італійський парламент ухвалив «Положення про боротьбу з алкоголізмом», що передбачало закриття 25 000 таверн, ресторанів і тратторій, обмеження роботи питних закладів із 10:00 до 23:00 та запровадження безстрокового мораторію на видачу нових ліцензій з продажу алкоголю (Griffith, 2020).

З іншого боку, алкогольна індустрія була одним із ключових секторів італійської економіки, що змусило режим швидко відкоригувати антиалкогольний курс. Уже 1934 р. Муссоліні визнав: «Якби у розумній кількості алкоголь завдавав справжньої шкоди людству, людська раса давно б зникла» (Griffith, 2020). Із

середини 1930-х років відбувся ренесанс виноробної галузі країни. Крім того, італійське вино почало виконувати політичну функцію протистояння «західним впливам». Американські бари та джаз-клуби, що поширювалися у 1920-х роках сприймалися як загроза національним італійським традиціям. Фашистський режим намагався витіснити іноземні коктейльні практики, утверджуючи вино та місцеві напої як символ італійської ідентичності. Бари, ресторани і тратторії в офіційній пропаганді почали позиціюватися як осередки «фашистського стилю життя» (Griffith, 2024; Ferris, 2020).

Поряд із виноробством розвивалося і виробництво лікерів типу *амаро* (трав'яних настоянок міцністю від 16 до 50%). Проте під час Другої світової війни багато підприємств зазнали руйнувань і браку сировини. Це ледь не призвело до втрати рецептури відомого вишнево-горіхового лікеру *Luxardo Maraschino* (Hall, 2015).

У зарубіжній та вітчизняній історіографії дослідження, присвячені алкоголю у військовому побуті фашистської Італії, майже відсутні. Для української аудиторії особливий інтерес становить досвід 8-ї італійської армії, яка діяла на території України. Подібно до союзників за Антикомінтернівським пактом, італійці споживали місцеву спиртовмісну продукцію, проте перевагу надавали власним національним напоям. Після передислокації військ на Сталінградський напрямок у пріоритет були поставлені вже питання фізичного виживання в умовах суворої зими та загострених боїв. Ситуацію ускладнювали масштабна корупція, розкрадання в тилових структурах і майже повна залежність пайка італійських солдатів від «ощадливості» німецької військової адміністрації (Сафронов, 2012: 122–124).

Таким чином, попри декларативне «антиалкогольне» позиціонування і нацистської Німеччини, і фашистської Італії, обидва режими так і не наважилися на радикальну заборону спиртного. По-перше, алкогольна індустрія мала стратегічне значення для економіки, забезпечуючи бюджет стабільними податковими надходженнями. По-друге, в умовах війни спиртні напої фактично використовувалися як інструмент підтримання морального стану війська та водночас засіб соціального контролю. Унаслідок цього виникало очевидне протиріччя: офіційна пропаганда таврувала пияцтво як «антиідеальний» спосіб життя, тоді як сама держава легітимізувала та поширювала практику алкогольного споживання.

Якщо в Італії та Німеччині політика щодо алкоголю була суперечливою і залежала від ідеологічних настанов режимів, то в Японії питання споживання спиртного мало глибоко вкорінений

культурний і ритуальний характер. Напередодні та під час Другої світової війни проблеми алкоголізму серед населення тут практично не існувало: кількість пацієнтів із таким діагнозом становила менш ніж 1% (Kubo, Hikaru, 1931).

Водночас у Збройних силах Японії вживання віскі у 1930 – 1940-х роках не розглядалося як загроза морально-психологічному стану армії. Більше того, в Імператорському флоті цей напій посідав місце, подібне до рому у Британському королівському флоті. Проте початок війни унеможливив імпорт віскі. Як і в інших воюючих країнах, більшість японських лікєро-горілчаних заводів було перепрофільовано на виробництво пального. Разом із тим лікєро-горілчаному заводу «Yoichi» надали статус військового постачальника Імператорського флоту, що гарантувало пріоритетний доступ до палива, ячменю та інших стратегічних ресурсів, необхідних для виробництва віскі (Japanese whisky, 2007).

Дефіцит зерна змусив уряд Японії запровадити контроль над цінами на основні продукти харчування, зокрема рис. Це безпосередньо позначилося на виробництві традиційного рисового вина – саке, яке також стало жертвою нестачі сировини. Щоб збільшити обсяги випуску, виробники почали додавати у саке спирт, фактично зруйнувавши традицію виготовлення напою виключно на основі ферментованого рису (Hall, 2015).

Поширений стереотип про те, що всі камікадзе чи учасники банзай-атак обов'язково пили саке перед смертю, є радше спробою механічного перенесення європейських і американських алкогольних традицій на японський ґрунт. Насправді у більшості випадків майбутні смертники пили звичайну воду. Це було пов'язано з буддійською традицією: вважається, що перед смертю Будда попросив учня подати йому води зі струмка, аби не піти з життя, страждаючи від спраги. Так виник ритуал прощання «мідзу сакадзукі» («чаша води»). Водночас відомі випадки, коли деякі командири загонів камікадзе замінювали воду на саке, пояснюючи це словами: «Будда мав просити чашу саке» (Что пили камикадзе, 2019).

Тож японська алкогольна культура в умовах війни мала радше символічно-ритуальне, ніж повсякденно-побутове значення, що суттєво відрізняло її від практик європейських держав.

Висновки. На відміну від Першої світової війни жоден із урядів держав – учасниць Другої світової не запровадив тотальної заборони

обігу спиртних напоїв на зразок «сухого закону». Державні інститути врахували як негативний досвід попередньої війни, так і зміни у суспільній свідомості, що характеризувалися більшою толерантністю до національних традицій вживання алкоголю.

Переведення економіки на воєнні рейки спричинило скорочення виробництва спиртовмісної продукції, а порушення логістики постачання сировини – заміну традиційних напоїв їхніми сурогатами. Алкогольна політика тоталітарних і авторитарних режимів залишалася суперечливою: з одного боку, обмежувалося масове споживання, з іншого – надавалися економічні преференції вітчизняним виробникам спиртного, що було важливим елементом фінансування воєнної економіки.

У діючих арміях алкоголь виконував переважно психолого-компенсаторну та частково лікувально-анестезійну функції (особливо в умовах екстремального клімату чи виснажливих бойових дій). Водночас офіційна або неофіційна його присутність у військовому побуті більшості країн – учасниць Другої світової війни сприяла масовій алкоголізації, що після війни мало негативні наслідки.

Таким чином, тактичні «переваги» використання алкоголю у фронтовому житті – підвищення бойового духу, тимчасове зниження стресу та полегшення фізичних страждань – виявилися здебільшого оманливими. Вони обернулися стратегічними втратами для армії та суспільств різних воюючих держав.

У СРСР практика «наркомівських 100 грамів» та толерування пияцтва в армії закріпилася як масовий соціальний досвід, що після війни трансформувався у справжню «алкогольну епідемію». Це мало наслідком підрив трудової дисципліни, зростання побутової злочинності та моральну деградацію значних верств населення. В умовах тоталітарного режиму це водночас стало зручним інструментом контролю над суспільством: алкоголізація виконувала роль механізму зняття соціальної напруги, але послаблювала потенціал для будь-якого організованого спротиву.

У нацистській Німеччині споживання алкоголю не набуло настільки катастрофічних масштабів, проте масове використання конфіскованих напоїв у військах сприяло зростанню дисциплінарних проблем і мало руйнівний вплив у кінцевій фазі війни.

В Італії суперечлива алкогольна політика – від офіційного культу стриманості до реальної практики солдатського виживання

на фронті – не лише не сформувала цілісної моделі, а й продемонструвала залежність армії від зовнішніх (зокрема німецьких) тилових структур, що призвело до зростання моральної втоми та дезорганізації військ.

У Великій Британії та США алкоголь залишався важливою частиною солдатського раціону – від рому у британському флоті до пива і віскі в американській армії. Це підтримувало моральний стан військ, але водночас сприяло закріпленню моделей регулярного споживання спиртного серед широких верств після демобілізації, що мало довготривалі соціальні наслідки.

Найменш руйнівними виявилися наслідки для Японії, де традиційна культура поміркованого споживання спиртного та структурована система соціального контролю значно обмежили масштаби проблеми. Однак війна все ж зруйнувала традиційну модель виробництва та споживання саке, започаткувавши трансформації алкогольної культури.

Друга світова війна стала періодом, коли алкоголь, вико- ристаний як засіб фронтової компенсації, у довгостроковій перспективі сформував низку глибоких соціальних проблем. Найбільш руйнівні наслідки він мав у тоталітарному СРСР, тоді як у західних демократіях радше сприяв поширенню споживацьких практик у післявоєнний час.

Використані посилання

- Бердников П. (1989). Выпьем за Родину. *Трезвость и культура*. № 8. С. 33–35.
- Богомолов В.О. (2012). «Жизнь моя, иль ты приснилась мне?». М.: Книжный клуб, 881 с. *Флибуста*. URL: <http://flibusta.site/b/495175/read> (дата звернення: 23 серпня 2025).
- Гончарова С.Г. (2015). Борьба с распространением пьянства и алкоголизма в годы Великой Отечественной войны и в послевоенный период (1941–1964 гг.). *Бюллетень Национального научно-исследовательского института общественного здоровья имени Н. А. Семашко*. № 4/5. С. 222 – 234.
- Горьков Ю.А. (2002). Государственный Комитет Оборона постановляет (1941–1945). Цифры, документы. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 575 с.
- Гула Р.В., Передерій І.Г. (2025). Алкоголь в арміях Першої світової: єдність у протилежностях. *Військово-науковий вісник*. Випуск 43. Львів: НАСВ. С. 233 – 252.
- Жарков В.В. (2010). РККА в 30-е гг. XX века: проблемы воинской дисциплины. *Ярославский педагогический вестник*, № 1. С. 240 – 245.
- «Зимняя война»: работа над ошибками (апрель–май 1940 г.) (2004). Материалы комиссий Главного военного совета Красной Армии по обобщению опыта финской компании. М. ; СПб. : Летний Сад, 560 с.

Кольга Г.М. (2011). Психологическое состояние солдат вермахта на советско-германском фронте. *Научные ведомости БелГУ. Серия История. Политология. Экономика. Информатика*. № 19 (114). Выпуск 20. С. 82 – 91.

Макарчук В. (2020). Нормативно-правові форми стимуляції бойової відваги: солдати та офіцери Червоної армії у Другій світовій війні (продовження). Частина 2. Штрафні підрозділи. «Наркомівські 100 грамів». Завершення війни та згортання матеріальної стимуляції бійців і ветеранів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 4(28). С. 9 – 18.

«Наркомовские 100 грамм»: водка на фронте (2010). *Водка в Украине*. 20.07. URL: <http://vodka.kiev.ua/vodka-and-history/history/vodka-na-fronte/#:~:> text (дата звернення: 23 серпня 2025).

Панфилов О. (2016). История под знаком «Боярышника». От фронтовых 100 грамм до «стекломоя». *Infocorrespondent*, 26.12. URL: <https://infocorrespondent.org/istoriya-pod-znakom-boyaryishnika-ot-frontovyih-100-gramm-do-steklomoya/> (дата звернення: 22 серпня 2025).

Петрюк П.Т., Петрюк А.П. (2011). Психиатрия при нацизме: проведение «Акции Т-4» с активным участием психиатров. Сообщение 3. *Психичне здоров'я*. № 2. С. 53–63.

Пиво під час війни (2022). *Beer News*. 23.03. URL: <https://mag.fanatic.beer/ua/articles/beerwar> (дата звернення: 21 серпня 2025).

Постановление ГКО № 2507с «О порядке выдачи водки войсковым частям действующей армии». 12 ноября 1942 г. (2009). *Алкоголь – государственная политика и культура потребления*. С. 36-37. URL: https://research-api.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/58462845/arman_toptchian.pdf (дата звернення: 15 серпня 2025).

Постановление Государственного Комитета обороны № ГОКО-1227 от 11 мая 1942 года «О порядке выдачи водки войскам Действующей армии». (2009). *Алкоголь – государственная политика и культура потребления*. С. 37–38. URL: https://research-api.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/58462845/arman_toptchian.pdf (дата звернення: 15 квітня 2025).

Приказы народного комиссара обороны СССР. 1937 – 21 июня 1941 г. (1994). М.: Терра, Т. 13. 368 с.

Сафронов В.Г. (2012). Итальянские войска на Восточном фронте 1941–1943 гг. М.: Вече, 384 с.

Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956г. (1959). М.: Госюриздат, 710 с.

Соколов Б.В. (2003). Оккупация. Правда и мифы. М., 300 с. URL: <https://page.maple4.ru/incoe/stati/interesnoe/3286-zhizn-v-okkupaczii.html> (дата звернення: 14 серпня 2025).

Спирин Е. (2021). 36 лет назад в СССР ввели последний и самый жесткий сухой закон. Бабель. 7 мая. URL: <https://babel.ua/ru/texts/63280-36-let-nazad-v-sssr-vveli-posledniy-i-samyu-zhestkiy-suhoy-zakon-vspominaem-kak-v-sovetskom-soyuze-borolis-s-pyanstvom-i-postoyanno-proigryvali-v-arhivnyh-foto-plakatah-i-karikaturah> (дата звернення: 14 серпня 2025).

Что пили камикадзе перед последним вылетом? (2019). *Picabu*. URL: https://pikabu.ru/story/chto_pili_kamikadze_pered_poslednim_vyletom_6302973 (дата звернення: 14 серпня 2025).

Шуняков Д.В. (2016). 100 грамм для храбрости: за и против. *Экономическая история*. № 1 (32), С. 47–58.

Rex. (2019). Вино, девушки, героизм. Как военные СССР бились за Испанию. *Fishki*. 13 марта. URL: <https://fishki.net/2908518-vino-devushki-geroizm-kak-voennye-sssr-bilisya-za-ispaniyu.html> (Дата звернення 14 серпня 2025).

Bussièrès P-O. (2025). What did soldiers drink during World War 2? *Le temps d'une biere*. URL: <https://letempsdunebiere.ca/what-did-soldiers-drink-during-world-war-2> (дата звернення: 14 серпня 2025).

Freidin S., Richardson W. (1958). The Fatal Decisions. Schlacht um Moskau. Erinnerungen über die Heeresgruppe Mitte (Blumentritt G. "Battle of Moscow. Remembrances of Army Group Center"). Berkley Hills, 270 p.

Ferris K. (2020). In vino veritas? Alcohol and its spaces in Fascist Italy (). *University of St Andrews. UK Research and innovation*. URL: <https://gtr.ukri.org/projects?ref=AH%2FLO07436%2F1> (дата звернення: 14 квітня 2025).

Fritz S.G. (2021). Drunk on Genocide: Alcohol and Mass Murder in Nazi Germany Get access Arrow. *German History*, Volume 39, Issue 3, September, Pp. 487–489. URL: <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghab052> (дата звернення: 14 квітня 2025).

Kubo K., Hikaru N. (1931). «Mansei shusei chūdokusha no kenkyū», *Shinkeigaku zasshi*, 33. No. 4. Pp. 237–285.

Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses. 14. Juli 1933. 100[0] dokumente (1933). URL: https://www.1000dokumente.de/Dokumente/Gesetz_zur_Verh%c3%bctung_erbkranken_Nachwuchses (Дата звернення 14 квітня 2025).

Golovchansky A. (1993). “Ich will raus aus diesem Wahnsinn”: Deutsche Briefe von der Ostfront, 1941–1945. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 1250 p.

Götz A. (2006). Hitler's Beneficiaries: Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State. New York: Metropolitan Books. 448 p.

Glover B. (1995). *Brewing For Victory: Brewers, Beer and Pubs in World War II*. Cambridge: the lutterworth press, 179 P.

Griffith B.J. (2020). Bacchus among the Blackshirts: Wine Making, Consumerism and Identity in Fascist Italy, 1919–1937. *European History*. 29(4). Pp. 394–415. URL: https://www.researchgate.net/publication/341553251_Bacchus_among_the_Blackshirts_Wine_Making_Consumerism_and_Identity_in_Fascist_Italy_1919-1937 (дата звернення: 14 квітня 2025).

Griffith B.J. (2024). (Inter)National Spirits: On the Cultural Politics of the “Cocktail Craze” in Fascist Italy, 1920s-1930s. In: *Drinks in Vogue: Understanding the Interplay Between Fashions and Beverages*. January. URL: https://www.researchgate.net/publication/375912762_InterNational_Spirits_On_the_Cultural_Politics_of_the_Cocktail_Craze_in_Fascist_Italy_1920s-1930s (дата звернення: 23 серпня 2025).

Hall J. (2015). A Farewell to Sobriety, Part Two: Drinking During World War II. War on the Rocks. June 5. URL: <https://warontherocks.com/2015/06/a-farewell-to-sobriety-part-two-drinking-during-world-war-ii/> (дата звернення: 14 квітня 2024).

Japanese whisky and war (2007). *Nonjatta*. December 06. URL: <https://nonjatta.blogspot.com/2007/12/japanese-whisky-and-world-war.html> (дата звернення: 14 серпня 2025).

Jones E. (2011). Alcohol use and misuse within the military: a review. *International Review of Psychiatry* 23(2). April. Pp. 166 – 172.

Kiser T. M., Burton K. D. (2021). How World War II Saved American Beer Brewing. *The National WWII Museum*. New Orlean. April 7. URL: <https://www.nationalww>

2museum.org/war/articles/how-world-war-ii-saved-american-beer-brewing (дата звернення: 14 серпня 2025).

Mallmann K.-M., Riess V., Pyt W. (2003). *Deutscher Osten 1939–1945 : der Weltanschauungskrieg in Photos und Texten*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 204 p.

Proctor R. (2000). *The Nazi War on Cancer*. NJ: Princeton University Press, 392 p.

Pyvovarov S., Zhartovska M. (2022). Alcohol helped in the war if it was consumed in moderation. This relates to beer, wine, rum, vodka, and, of course, cocktails on the frontlines and in the rear of the Second World War. *Babel*. 10 July. URL: <https://babel.ua/en/texts/81071-alcohol-helped-in-the-war-if-it-was-consumed-in-moderation-we-talk-about-beer-wine-rum-vodka-and-of-course-about-cocktails-on-the-frontlines-and-in-the-rear-of-the-second-world-war-history-in-archival> (дата звернення: 14 серпня 2025).

The Twelve-Year Reich: A Social History of Nazi Germany (1971). By Richard Grunberger. New York: Holt, Rinehart & Winston. 834 p.

Wachsmann N. (2004). *Hitler's Prisons: Legal Terror in Nazi Germany*. New Haven, CT: Yale University Press, 155 p.

References

Beer during the War (2022). *Beer News*. 23.03. URL: <https://mag.fanatic.beer/ua/articles/beerwar> (rus.). (access date: 21.08.2025) .

Berdnikov, P. (1989). Let's drink to the Motherland. *Sobriety and Culture*. № 8. P. 33–35. (rus.).

Bogomolov V.O. (2012). 'My life, or did you dream me?'. Moscow: Book Club, 881 p. *Flibusta*. URL: <http://flibusta.site/b/495175/read> (rus.). (access date: 23.08.2025).

Bussi res P.-O. (2025). What did soldiers drink during World War 2? Le temps d'une bi re. URL: <https://letempsdunebiere.ca/what-did-soldiers-drink-during-world-war-2> (eng.) (access date: 14.08.2025).

Freidin S., Richardson W. (1958). *The Fatal Decisions. Schlacht um Moskau. Erinnerungen  ber die Heeresgruppe Mitte* (Blumentritt G. "Battle of Moscow. Remembrances of Army Group Center"). Berkley Hills, 270 p. (eng.).

Ferris K. (2020). In vino veritas? Alcohol and its spaces in Fascist Italy (). *University of St Andrews. UK Research and innovation*. URL: <https://gtr.ukri.org/projects?ref=AH%2F007436%2F1> (eng.) (access date: 14.04.2025).

Fritz S.G. (2021). Drunk on Genocide: Alcohol and Mass Murder in Nazi Germany Get access Arrow. *German History*, Volume 39, Issue 3, September, Pp. 487–489. URL: <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghab052> (eng.) (access date: 14.04.2025).

Collection of laws of the USSR and decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR. 1938 - July 1956 (1959). M.: Gosyurizdat, 710 p.(rus.).

Goncharova, S. G. (2015). Combating the spread of drunkenness and alcoholism in the years of the Great Patriotic War and in the postwar period (1941-1964). *Bulletin of the Semashko National Research Institute of Public Health*. № 4/5. P. 222-234. (rus.).

Gorkov, Y.A. (2002). *State Defense Committee Decrees (1941–1945). Figures, Documents*. M.: OLMA-PRESS, 2002. 575 p. (rus.).

Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses. 14. Juli 1933. 100[0] dokumente (1933). URL: https://www.1000dokumente.de/Dokumente/Gesetz_zur_Verh%c3%bctung_erbkranken_Nachwuchses (access date: 14.04.2025) (ger.).

Golovchansky A. (1993). "Ich will raus aus diesem Wahnsinn": Deutsche Briefe von der Ostfront, 1941–1945. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 1250 p. (ger.).

Götz A. (2006). Hitler's Beneficiaries: Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State. New York: Metropolitan Books, 448 p. (eng.).

GLOVER B. (1995). Brewing For Victory: Brewers, Beer and Pubs in World War II. CAMBRIDGE: THE LUTTERWORTH PRESS, 179 P. (ENG.).

Griffith B.J. (2020). Bacchus among the Blackshirts: Wine Making, Consumerism and Identity in Fascist Italy, 1919–1937. *European History*. 29(4): Pp. 394–415. URL: https://www.researchgate.net/publication/341553251_Bacchus_among_the_Blackshirts_Wine_Making_Consumerism_and_Identity_in_Fascist_Italy_1919-1937 (eng.) (access date: 14.04.2025).

Griffith B.J. (2024). (Inter)National Spirits: On the Cultural Politics of the "Cocktail Craze" in Fascist Italy, 1920s-1930s. Drinks in Vogue: Understanding the Interplay Between Fashions and Beverages. January. URL: https://www.researchgate.net/publication/375912762_InterNational_Spirits_On_the_Cultural_Politics_of_the_Cocktail_Craze_in_Fascist_Italy_1920s-1930s (eng.) (access date: 23.08.2025).

Hall J. (2015). A Farewell to Sobriety, Part Two: Drinking During World War II. War on the Rocks. June 5. URL: <https://warontherocks.com/2015/06/a-farewell-to-sobriety-part-two-drinking-during-world-war-ii/> (eng.) (access date: 14.04.2025).

Hula R.V., Perederiy I.G. (2025). Alcohol in the armies of the First World War: unity in opposites. Military-scientific bulletin. Issue 43. Lviv: NASV, S. 233–252 (ukr.).

Japanese whisky and war (2007). *Nonjatta*. December 06. URL: <https://nonjatta.blogspot.com/2007/12/japanese-whisky-and-world-war.html> (eng.) (access date: 14.04.2025).

Jones E. (2011). Alcohol use and misuse within the military: a review. *International Review of Psychiatry* 23(2). April. Pp. 166–172. (eng.).

Kiser T. M., Burton K. D. (2021). How World War II Saved American Beer Brewing. *The National WWII Museum*. New Orleans. April 7. URL: <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/how-world-war-ii-saved-american-beer-brewing> (eng.) (access date: 14.04.2025).

Kol'ga G.M. (2011). Psychological state of Wehrmacht soldiers on the Soviet-German front. *Scientific bulletin of BelSU. Series History. Political science. Economics. Computer science*. No. 19 (114). Issue 20. Pp. 82–91. (rus.).

Kubo K., Hikaru N. (1931). «Mansei shusei chūdokusha no kenkyū», Shinkeigaku zasshi, 33. No. 4. Pp. 237–285. (jpn).

Makarchuk V. (2020). Regulatory and Legal Forms of Stimulation of Combat Courage: Soldiers and Officers of the Red Army in the Second World War (continued). Part 2. Penal units. 'Narkomov's 100 grams'. the end of the war and the curtailment of material incentives for soldiers and veterans. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: 'Legal Sciences'*. № 4(28), P. 9–18. (ukr.).

"Narkomovskie 100 grams": vodka at the front (2010). Vodka in Ukraine.20.07. URL: [http://vodka.kiev.ua/vodka-and-history/history/vodka-na-fronte/#:~:text=\(rus.\)](http://vodka.kiev.ua/vodka-and-history/history/vodka-na-fronte/#:~:text=(rus.)) (access date: 14.04.2025).

Mallmann K-M., Riess V., Pyt W. (2003). Deutscher Osten 1939–1945 : der Weltanschauungskrieg in Photos und Texten. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 204 p. (ger).

Panfilov O. (2016). History under the sign of 'Boyaryshnik'. From front 100 grams to 'glass soap'. *Inforesist*, 26.12. URL: <https://inforesist.org/istoriya-pod-znakom-boyaryshnika-ot-frontoviyih-100-gramm-do-steklomoya/> (rus.) (access date: 14.04.2025).

Petryuk P. T., Petryuk A. P. (2011). Psychiatry under Nazism: Conducting "Action T-4" with the Active Participation of Psychiatrists. Message 3. *Mental Health*. No. 2. P. 53–63. (rus.).

Proctor R. (2000). *The Nazi War on Cancer*. NJ: Princeton University Press, 392 p. (eng.).

Pyvovarov S., Zhartovska M. (2022). Alcohol helped in the war if it was consumed in moderation. This relates to beer, wine, rum, vodka, and, of course, cocktails on the frontlines and in the rear of the Second World War. *Babel*. 10 July. URL: <https://babel.ua/en/texts/81071-alcohol-helped-in-the-war-if-it-was-consumed-in-moderation-we-talk-about-beer-wine-rum-vodka-and-of-course-about-cocktails-on-the-frontlines-and-in-the-rear-of-the-second-world-war-history-in-archival> (eng.) (access date: 14.04.2025).

Resolution of the State Defense Committee No. GOKO-1227 of May 11, 1942 "On the procedure for issuing vodka to troops of the Active Army". (2009). *Alcohol - state policy and consumption culture*. P. 37-38. URL: https://researchapi.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/58462845/arman_toptchian.pdf (rus.) (access date: 15.04.2025).

Rex. (2019). Wine, Girls, Heroism. How the USSR Military Fought for Spain. *Fishki*. March 13. URL: <https://fishki.net/2908518-vino-devushki-geroizm-kak-voennyye-sssr-bilisy-za-ispaniyu.html> (rus.) (access date: 15.04.2025).

State Defense Committee Resolution No. 2507s "On the Procedure for Issuing Vodka to Military Units of the Active Army". November 12, 1942 (2009). *Alcohol – State Policy and Culture of Consumption*. P. 36–37. URL: https://researchapi.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/58462845/arman_toptchian.pdf (rus.) (access date: 15.04.2025).

Orders of the People's Commissar of Defense of the USSR. 1937 – June 21, 1941 (1994). M.: Terra, T. 13. 368 p. (rus.).

Safronov V.G. (2012). *Italian troops on the Eastern Front 1941–1943* M.: Veche, 384 p. (rus.).

Sokolov B.V. (2003). *Occupation. Truth and Myths*. Moscow, 300 p. URL: <https://page.maple4.ru/inoe/stati/interesnoe/3286-zhizn-v-okkupaczii.html> (rus.) (access date: 15.04.2025).

Spirin E. (2021). 36 years ago, the last and most severe prohibition was introduced in the SR. *Babel*. May 7. URL: <https://babel.ua/ru/texts/63280-36-let-nazad-v-sssr-vveli-posledniy-i-samy-zhestkiy-suhoj-zakon-vspominaem-kak-v-sovetskom-soyuze-borolis-s-pyanstvom-i-postoyanno-proigryvali-v-arhivnyh-foto-plakatah-i-karikaturah> (rus.) (access date: 15.04.2025).

Shunyakov D.V. (2016). 100 grams for courage: pros and cons. *Economic history*. No. 1 (32), pp. 47–58. (rus.).

The Twelve-Year Reich: A Social History of Nazi Germany (1971). By Richard Grunberger. New York: Holt, Rinehart & Winston. 834 p. (eng.).

Wachsmann N. (2004). *Hitler's Prisons: Legal Terror in Nazi Germany*. New Haven, CT: Yale University Press, 155 p. (eng.).

"Winter War": Working on Mistakes (April-May 1940) (2004). Materials of the commissions of the Main Military Council of the Red Army to summarize the experience of the Finnish campaign. Moscow; St. Petersburg: Summer Garden, 560 p. (rus.).

What did the kamikazes drink before their last flight? (2019). *Pikabu*. URL: https://pikabu.ru/story/cho_pili_kamikadze_pered_poslednim_vyletom_6302973 (rus.) (access date: 15.04.2025).

Zharkov V.V. (2010). The Red Army in the 1930s: Problems of Military Discipline. *Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, No. 1, pp. 240–245. (rus.).

**ALCOHOL IN WORLD WAR II: STATES,
ARMIES, SOCIETIES**

The article is devoted to a comparative analysis of state policies of the governments of the Allied powers and the Axis states regarding the use of alcoholic beverages during the Second World War. It examines how alcohol, traditionally embedded in the cultures of different nations, acquired in wartime the status of an instrument for managing both the army and the civilian population.

It is shown that the predominance of particular types of alcoholic drinks in the diet of servicemen had both cultural-historical and pragmatic roots. Vodka in the Red Army, rum and later beer in the British Army and Navy as well as in the U.S. Armed Forces, wine in the French and Italian armies, and beer in the German military all became not only part of everyday life but also a means of maintaining discipline, morale, and temporarily relieving stress and fatigue. Military and political leadership employed alcohol as a tool of mobilization and reward, shaping command-and-administrative practices aimed at enhancing physical endurance and combat effectiveness.

The article traces the impact of these practices on the daily life of armies and on soldiers' behavior in combat. Alcohol often functioned as a kind of "currency" in frontline life, a medium of exchange, and a marker of social hierarchy. At the same time, the experience of mass consumption of alcohol in the military environment had negative consequences, such as weakened discipline, the emergence of dependency, and an increase in violent behavior.

Special attention is given to postwar transformations related to wartime practices of alcohol consumption. They influenced the formation of social stereotypes, behavioral models, and the culture of alcohol use in the USSR, Europe, and the wider world after the war. This highlights the long-term and contradictory character of wartime decisions, where short-term goals-strengthening combat readiness and the controllability of armies-produced far-reaching social consequences.

The article concludes that the experience of the Second World War demonstrates how alcohol in the hands of the state became not only a household element but also a political and military instrument that shaped the behavior of millions. This phenomenon requires comprehensive reflection within the frameworks of everyday history, military history, and social anthropology.

Keywords: alcohol, army, society, World War II, psychological support of the troops, history and culture of everyday life.